

dr hab. prof. UP Danuta Łazarska
Katedra Dydaktyki Literatury i Języka Polskiego
Instytut Filologii Polskiej
Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Edyty Wójcickiej
pt. *Rola lektur szkolnych w edukacji aksjologicznej gimnazjalistów*
napisanej pod kierunkiem dr hab. prof. UMCS Iwony Morawskiej

Problematyka aksjologii od dawna jest przedmiotem wielu studiów i badań interdyscyplinarnych. Wskazują na to typologie i hierarchie wartości, stworzone przez znawców różnych dyscyplin naukowych oraz dociekania badawcze polonistów uniwersyteckich, zajmujących się wartościami i ich obecnością w edukacji szkolnej. Dydaktycy, bo o nich tu mowa, dowodzą, że jednym z ważniejszych celów spotkań uczniów z literaturą staje się odkrywanie wartości nie tylko w czytanej tekście, ale też w relacjach: czytelnik – literatura, a za sprawą tej ostatniej także we własnym wnętrzu. Tym samym dużą rangę przypisują edukacji aksjologicznej, uznając ją za integralną część edukacji polonistycznej. Takiego zdania jest też mgr Edyta Wójcicka, która, prezentując cele rozprawy doktorskiej, tak pisze:

Jednym z podstawowych celów teoretycznych badań – prowadzonych na przykładzie szkoły gimnazjalnej – była umocowana empirycznie refleksja na temat języka polskiego jako przestrzeni aksjologicznej. Środkiem do tego stał się opis relacji pomiędzy młodym czytelnikiem, lekturą i światem wartości oraz zbadanie roli, jaką w kształtowaniu tej relacji może odgrywać szkolny polonista. Innym celem dociekań była chęć rozpoznania umiejętności czytelniczych badanych gimnazjalistów, ich postaw i zachowań wobec lektury i świata wartości. Ważne było dla mnie również to, aby podjąć próbę zdiagnozowania i opisu wpływu lektury na rozwój młodego czytelnika – ucznia szkoły gimnazjalnej (s. 6-7).

Precyzyjnie wyznaczone cele badawcze, konsekwentnie realizowane w przedstawionej dysertacji, uznaję za znaczące dla edukacji polonistycznej współczesnych nastolatków. W pracy doktorskiej, którą przeczytałam z dużym zainteresowaniem, nie brakuje również odniesień do badań interdyscyplinarnych. Z nich Autorka czerpie wybrane zagadnienia, odnosząc je do podjętego tematu. Rozprawa liczy 385 stron. Składa się (poza częściami: wprowadzającą i podsumowującą oraz rozbudowanymi: *Bibliografią* i *Anekssem*) z czterech rozdziałów.

Rozdział pierwszy pt. *Problematyka aksjologiczna w badaniach nad literaturą i edukacją literacką* Doktorantka rozpoczyna od wstępnych, bardzo potrzebnych i interesujących rozważań interdyscyplinarnych, skupionych na wartościach, ich roli w życiu człowieka i edukacji młodych ludzi. Tym samym odwołuje się do wybranych znawców m.in. Marii Gołaszewskiej, Katarzyny Olbrycht, Leszka Kołakowskiego. Następnie koncentruje uwagę na zadaniach edukacji aksjologicznej, o czym informuje tytuł refleksji: *Edukacja aksjologiczna – cele, zadania, treści* i słusznie wiąże je z edukacją polonistyczną, sprawnie przeplatając namysłem dydaktyków literatury i języka np. Barbary Myrdzik, Marka Pieniążka, Ryszarda Jedlińskiego. Warto zaznaczyć, że obydwie części rozprawy wskazują na złożoność i wieloaspektowość podjętego tematu, czego w pełni świadoma jest Autorka pracy.

W dalszej kolejności Pani Edyta Wójcicka prowadzi uporządkowane i klarowne rozważania na temat roli lektur w kształceniu i wychowaniu aksjologicznym współczesnych nastolatków, opatrując je tytułem: *Aksjologia literacka i edukacyjna*. Cenne i ważne jest to, że skupia się na wybranych współczesnych zagadnieniach literaturoznawczych i sięga np. do zwrotu etycznego w badaniach literackich. Rozliczne opinie specjalistów (m.in. Marthy Nussbaum, Michała Januszkiewicza, Michała Pawła Markowskiego) łączy z problematyką wartości w badaniach literackich, o czym pisali też, jak słusznie zauważa, np. Stefan Sawicki, Andrzej Tyszczyk. Godne podkreślenia jest to, że konstatacje zapisane w świetle stanowisk wybranych znawców otwierają Doktorantkę na refleksje dotyczące etyki czytania ujmowanej z perspektywy kształcenia literackiego. Aby zrealizować ten cel, sięga do dydaktycznych ustaleń Krystyny Koziółek, Marii Kwiatkowskiej-Ratajczak, Leszka Jazownika. Tym samym tworzy znakomity fundament badań empirycznych, które prezentuje i interpretuje w następnych rozdziałach pracy. Daje też wyraz solidnego przygotowania lekturowego. Kontynuacją rozmyślań poświęconych zwrotowi etycznemu i hermeneutyce oraz ich związku z dydaktyką przedmiotową jest część rozdziału pierwszego pt. *Zwrot etyczny i jego implikacje dla dydaktyki polonistycznej*. W nim Doktorantka z dużym zaangażowaniem przedstawia refleksje naukowe wybranych znawców dydaktyki polonistycznej (m.in. Bożeny Chrzastowskiej, Zenona Urygi, Barbary Myrdzik, Marii Jędrzychowskiej, Anny Janus-Sitarz, Zofii Agnieszki Kłakówny). Tym samym należycie pokazuje zarówno drogi dociekań badawczych specjalistów, jak i własne zainteresowania naukowe. Na uwagę zasługuje zarówno erudycja Autorki, jak i sprawność wyciągania wniosków dotyczących np. edukacji aksjologicznej, mającej miejsce na godzinach polskiego, wartości lektur szkolnych i ich wpływu na nastoletnich czytelników. Doceniam jasno zaprezentowane i precyzyjne opinie

wyłaszane przez Doktorantkę, która nie unika wyrażania własnego stosunku do przedstawianych kwestii. Podobnie jak Pani Wójcickiej „bliskie jest mi stanowisko tych badaczy, którzy szukają strategii, by zwiększyć „dobroczynny” wpływ oddziaływania lektur na uczniów” (s. 51). Realizacji tego zadania sprzyja diagnozowanie postaw uczniów wobec literatury. Rozpoznawanie tych ostatnich mocno wiąże się z badaniem roli lektur szkolnych w kształceniu i wychowaniu aksjologicznym nastolatków oraz z namysłem nad tym, czego młody człowiek oczekuje od utworów literackich i doświadcza w kontakcie z nimi. Szkoda, że w rozważaniach Doktorantki brakuje ustaleń badawczych Jana Polakowskiego, inicjatora antropocentrycznego nurtu w dydaktyce polonistycznej. O jego dociekaniach naukowych, też wyodrębnionych postawach czytelniczych, które równie dobrze można odnieść do interesującego Panią Wójcicką etapu edukacyjnego, warto było wspomnieć w pracy. Tym bardziej, że w różnych miejscach rozprawy Autorka używa słowa „postawa” i również twierdzi, że „nie powinno się pomijać „horyzontu oczekiwań” czytelników” (s. 80). Pragnę także dodać, że to właśnie ten badacz (wraz z Zenonem Urygą) w latach 70. ubiegłego wieku zaproponował odwrócony przebieg aktu komunikacyjnego, w którym centralną pozycję przypisano uczniowi – odbiorcy literatury, a nie dziełu literackiemu (zob. np. J. Polakowski, Z. Uryga, *Badania nad komunikacją literacką w perspektywie dydaktyki*, „Pamiętnik Literacki” 1978, R. LXIX, z. 4, s. 163-186.). Pomimo dostrzeżonych niedopowiedzeń wysoko oceniam refleksje Edyty Wójcickiej, głównie za sposób ich budowania i jasność rozmyślań, uargumentowanych stanowiskami znawców zagadnienia.

Rozdział pierwszy zamykają rozbudowane i rzetelnie przedstawione rozważania: *Wartości w świetle wybranych koncepcji i badań*. Ich zaletą staje się interdyscyplinarność. Podejmowane zagadnienia (np. językoznawcze, filozoficzne, psychologiczne, pedagogiczne, kulturowe), skoncentrowane na wartościach i ich rozumieniu przez znawców różnych dziedzin, są nie tylko interesujące, ale i bardzo przydatne z uwagi na treść całej dysertacji. Także i one stanowią podstawę materiałową do badań empirycznych, prezentowanych w dalszych rozdziałach. Do równie wartościowych i potrzebnych refleksji zaliczam te zatytułowane: *Typologia i hierarchia wartości*. Edyta Wójcicka, prezentując je, omawia podział wartości dokonany przez Jadwigę Puzyninę, Maxa Schelera, Ryszarda Jedlińskiego. Uważam, że warto by też przywołać dociekania naukowe Urszuli Kopec i Małgorzaty Karwatowskiej. Ważne jest, że zagadnienia związane z typologią wartości Doktorantka wpisuje w szerszy namysł aksjologiczny, powiązany z filozofią personalistyczną i szkolną edukacją polonistyczną. W związku z tą ostatnią słusznie przywołuje naukowe refleksje Bożeny Chrzastowskiej. Twierdzi między innymi, że istotnym „głosem na temat

doświadczenia wartości w procesie lektury jest wypowiedź Chrzastowskiej, która zwraca uwagę na znaczenie wartości istniejących obiektywnie, ale i docenia rolę nauczyciela jako osoby wprowadzającej młodego człowieka w świat wartości” (s. 67). W pełni zgadzam się ze stanowiskiem Autorki rozprawy. Uzupełniając myśl Pani Wójcickiej, chcę dodać, że za równie ciekawy głos na temat aksjologicznej roli nauczyciela polonisty można uznać także refleksje Jadwigi Kowalikowej, sformułowane na podstawie badań przeprowadzonych wśród studentów pierwszego roku i tych kończących studia magisterskie (zob. J. Kowalikowa, *Różne aspekty mówienia o wartościach i wartościowania w ramach kształcenia językowego w szkole*, [w:] *Wartościowanie a edukacja polonistyczna*, red. A. Janus-Sitarz, Kraków 2008, s. 221-252). Wywód na temat typologii i hierarchii wartości został napisany z dużym znawstwem i wielką starannością. W związku z tym, że treścią nawiązuje do refleksji rozpoczynających rozdział pierwszy i porządkuje kwestie terminologiczne, umieściłabym go przed podrozdziałem *Aksjologia literacka i edukacyjna*, co sprzyjałoby też większej przejrzystości wypowiedzi.

W kolejnym rozdziale – drugim pt. *Koncepcja i założenia metodologiczne pracy* Pani Edyta Wójcicka sprawnie i precyzyjnie prezentuje nie tylko przedmiot badań, ale i ich cel główny, czyli „rozpoznanie miejsca i roli lektur szkolnych w edukacji aksjologicznej gimnazjalistów” (s. 71) oraz problemy badawcze – w formie jasno sformułowanych pytań. Klarownie i skrupulatnie zostały przedstawione informacje na temat metod i narzędzi pięcioetapowych badań, ich organizacji i przebiegu. Z zawartości tej części pracy wynika, że Doktorantka przeprowadziła m.in. obserwację uczestniczącą/etnograficzną, wywiady, ankiety, też przeanalizowała ponad 1200 intelektualnych wytworów uczniowskich. Ważne są również refleksje, w których Pani Wójcicka uzasadnia konieczność poddania analizie sporej liczby wybranych dokumentów oświatowych. Po przeczytaniu tego rozdziału nie mam wątpliwości, że jego Autorka jest osobą kompetentną, wszak potrafi wykorzystać posiadaną wiedzę i zdobyte umiejętności w celu prowadzenia szeroko rozumianych badań. Przedstawione tu dość drobiazgowo informacje są, moim zdaniem, ogromną wartością całej rozprawy. Doceniam i szanuję pracowitość Doktorantki. Imponuje mi też świadomość i dojrzałość badawcza Edyty Wójcickiej. Szkoda jednak, że w *Aneksie* nie zamieściła wzoru protokołu obserwacji lekcji, które prowadziła w okresie 2010-2019 w klasach I-III (w pięciu gimnazjach ostrowieckich). Wszak w czasie obserwacji zajęć robiła, jak pisze, „notatki dotyczące m.in. tematu lekcji, celów edukacyjnych, czynności nauczyciela, proponowanych środków dydaktycznych oraz zastosowanych metod i formy aktywności ucznia” (s. 79). W *Aneksie* przydałby się też wzór kwestionariusza wywiadu. Uzupełnienie pracy wskazanymi

wzorami dokumentów służyłoby lepszemu odbiorowi procedury badań, a w konsekwencji efektów badawczych. Uważam także, że w omawianym rozdziale warto było zapisać hipotezy robocze, czyli pierwsze domysły Pani Wójcickiej, będące próbą odpowiedzi na pytania badawcze, odnoszące się do dociekań empirycznych, lub wyjaśnienia przyczyn ich nieobecności, uargumentowane stanowiskami tych znawców metodologii badań pedagogicznych, którzy są przeciwni stawianiu takich przypuszczeń.

Wiele dobrego można powiedzieć o Edycie Wójcickiej także po przeczytaniu rozdziału trzeciego pt. *Sposoby nawiązywania do wartości w edukacji polonistycznej – analiza materiałowa*. Jest on ciekawą i udaną próbą spojrzenia na obecność problematyki aksjologicznej w dokumentach oświatowych. Fundamentem dociekań Doktorantki stają się (1) podstawy programowe z 1999 i 2009 roku – rzeczowo przeanalizowane pod kątem występowania zagadnień aksjologicznych; (2) wybrane z lat 1999-2019 programy nauczania (*Czytam świat, Przygoda z czytaniem i pisaniem, Świat w słowach i obrazach, To lubię!, Między nami, Słowa na czasie*) – gruntownie zbadane z uwagi na występowanie w nich: nawiązań do tematyki aksjologicznej, sprobematyzowanie treści programowych na edukację aksjologiczną gimnazjalistów, sformułowań odnoszących się „do świata wartości i ich nazw w celach, założeniach, problematyce programowej oraz zakładanych efektach kształcenia polonistycznego” (s. 124) oraz (3) odpowiadające programom podręczniki do języka polskiego. Autorka, zajmując się przestrzenią aksjologiczną w tych ostatnich, sumiennie i kompetentnie analizuje cztery obszary: spisy treści, tytuły rozdziałów i części tematycznych, wszystkie teksty (też literackie w całości i ich fragmenty) zamieszczone w wybranych podręcznikach, odautorskie komentarze i wstępy, zadania i polecenia dla uczniów (s. 127-168). Nadto Pani Wójcicka z takim samym zaangażowaniem omawia wybrane projekty metodyczne lekcji języka polskiego, przedstawiając efekty analizy skupionej na tematach i celach lekcji, metodach nauczania i formach pracy, środkach dydaktycznych. Nie pomija również różnych form, sprzyjających aktywizacji lekturowej ucznia. Dopelnieniem rozdziału są skrupulatnie i przejrzyście zaprezentowane rezultaty obserwowanych lekcji języka polskiego i wyniki naukowych rozmyślań Doktorantki nad rolą nauczyciela w polonistycznej edukacji aksjologicznej. One to wraz z wnikliwie przedstawionymi rezultatami badań mogą zadawałać odbiorcę. Walorem dociekań zawartych w rozdziale trzecim są też dobrze przemyślane i konstruktywne wnioski, mocno powiązane z celem prowadzonych badań. Autorka pracy dochodzi do wielu trafnych i wartościowych konkluzji. Do nich należy następująca myśl: „rozmowa na lekcji literackiej w nawiązaniu do problemów bliskich dorastającym uczniom ma sprawczą moc wywoływania emocji,

uaktywniania refleksyjnego myślenia i motywowania do swobodnej, szerokiej, rzeczowej, konstruktywnej dyskusji o lekturowej rzeczywistości w nawiązaniu do problematyki nacechowanej aksjologicznie” (s. 238). Rozdział ten – napisany z dużym rozmachem, znanstwem i wielką starannością – jeszcze bardziej zyskałby na jakości, gdyby znalazły się w nim: (1) refleksje na temat relacji wyników badawczych Autorki z ustaleniami naukowymi np. Pawła Sporka, zajmującego się przestrzenią aksjologiczną w podręcznikach do gimnazjum (P. Sporek, *Przestrzeń aksjologiczna w wybranych podręcznikach gimnazjalnych do kształcenia literacko-kulturowego (1999-2005)*, Kraków 2016); (2) dopowiedzenia dotyczące rozumienia tak przez znawców zagadnienia, jak Doktorantkę pojęć: „metoda nauczania”, „strategia dydaktyczna”; (3) dookreślenia kwestii związanych z metodami aktywizującymi. Do tych ostatnich nie zaliczyłabym ani definicji pojęć nacechowanych aksjologicznie, ani notatki prasowej (s. 225). Rozwijaniu językowych umiejętności uczniów, też w aspekcie aksjologicznym, doskonale służą np. metody kształcenia sprawności językowej autorstwa Anny Dyduchowej (A. Dyduchowa, *Metody kształcenia sprawności językowej uczniów. Projekt systemu, model podręcznika*, Kraków 1988). Należą do nich następujące metody: analizy i twórczego naśladowania wzoru, praktyki pisarskiej, norm i instrukcji, okazjonalnych ćwiczeń sprawnościowych, przekładu intersemiotycznego. Za ich sprawą polonista ma szansę efektywnie zaktywizować nastolatków do tworzenia różnych form wypowiedzi.

W korzystnym świetle przedstawia się Edyta Wójcicka, prezentując w ostatnim – czwartym rozdziale pt. *Uczniowie wobec wartości odnajdowanych w lekturach. Omówienie badań własnych* rezultaty badań empirycznych, które przeprowadziła wśród gimnazjalistów. Na podstawie zaprezentowanych rozważań można się dowiedzieć, „czy i jakie wartości funkcjonują w myśleniu i języku badanych uczniów?” (s. 241). Efekty badań dotyczą wyników analizy: (1) wybranych pytań ankietowych, na które odpowiedziało 120 gimnazjalistów, zabierających głos na temat wartości cenionych przez bohaterów lektur szkolnych, ich wpływu na los wybranej postaci literackiej oraz rozwijających następującą refleksję: „Autor *Listu do ludożerców* apeluje o...” (s. 243); (2) wypowiedzi pisemnych zredagowanych przez 120 uczniów klas trzecich, skupionych na postawach bohaterów *Kamieni na szaniec* Aleksandra Kamińskiego; (3) wypowiedzi ponad 1200 nastolatków, które były „inspirowane doświadczeniami lekturowymi badanych gimnazjalistów (redagowane w latach 2010-2019)” (s. 242). Mocną stroną rozważań są: trafnie dobrane i zinterpretowane przykłady refleksji uczniów, ilustrujące zagadnienie interesujące Doktorantkę; potrzebne i ciekawe omówienia konkretnych utworów literackich; wyważone sądy Autorki na temat

efektów badań; spójne refleksje, niepozbowione dociekań na temat przyczyn zdiagnozowanych problemów.

Za bardzo istotne dla edukacji polonistycznej oraz problematyki rozprawy uznają wnioski wysnute na podstawie przedstawianych rezultatów badań. Wynika z nich m.in., że duże znaczenie dla gimnazjalistów mają wartości moralne (często powiązane z postawą patriotyczną) i pozytywne relacje międzyludzkie; różny jest stopień uczniowskiej sprawności czytania tekstów (np. wiersza Tadeusza Różewicza) i formułowania wypowiedzi sprofilowanej aksjologicznie; nastoletni odbiorcy literatury okazują się być chętni do redagowania twórczych wypowiedzi. Jedynie zasygnalizowane tu kwestie prowokują do wielu przemyśleń. Wnioski z przeprowadzonych badań, zdaniem Doktorantki, mogą „stanowić zaproszenie do refleksji i dyskusji na temat współczesnej edukacji polonistycznej, a w konsekwencji poszukiwań i rewizji sposobu mówienia oraz nauczania o literaturze, a także wartościach na lekcjach polskiego” (s. 336). Ten postulat (jak również pozostałe, zawarte w rozdziale czwartym) daje podstawy, by w Pani Wójcickiej widzieć osobę świadomą roli nauczyciela na godzinach polskiego. Jednym z zadań szkolnego polonisty jest aktywne i stałe projektowanie działań służących realizacji edukacji aksjologicznej. Przyjęte przez Autorkę sposoby prezentacji badań, omawiania tekstów literackich i uczniowskich oraz formułowania konkluzji oceniam wysoko. Chcę jednak podkreślić, że tym, co przeszkadza w odbiorze wyników badań jest m.in. następująca niejasność: „Częścią referowanych wycinkowo badań ankietowych było zadanie w formie dłuższej wypowiedzi na temat: „Jak oceniasz postawy bohaterów, których młodość przypadła na czasy II wojny światowej?” W swoich spostrzeżeniach odwołaj się do powieści Aleksandra Kamińskiego *Kamienie na szaniec* i/lub innych tekstów kultury (książki, filmu, teledysku)” (s. 254). We wzorze ankiety, zamieszczonym w *Aneksie* (s. 380-382), nie ma takiego pytania. Omówienie efektów badań byłoby znacznie ciekawsze, gdyby Autorka porównała: (1) wyniki wskazujące na uczniowski „brak umiejętności czytania na poziomie znaczeń metaforycznych” (s. 251) z poziomami rozumienia utworów literackich, o których mowa w dydaktyce przedmiotu; (2) „postawy badanej młodzieży wobec lektury szkolnej” (s. 256) z postawami wyodrębnionymi przez Jana Polakowskiego; (3) wydzielone „grupy respondentów” (s. 258) z rozpoznanymi m.in. przez Annę Janus-Sitarz postawami gimnazjalistów wobec czytelnictwa.

Na koniec trzeba zaznaczyć, że ocenie pracy doktorskiej – zakończonej konstruktywnymi i rozbudowanymi wnioskami, znajdującymi się w części podsumowującej całą dysertację – nie mogą zaszkodzić dostrzeżone i wypisane w recenzji różnorodne niedoskonałości. Przyjęty przez Autorkę sposób postępowania naukowego wymagał łączenia rozmaitych procedur badawczych, które chronią przed przesadną jednostronnością refleksji. Do tak postawionego zadania mgr Edyta Wójcicka jest przygotowana. Doktorantka sprostała realizacji podjętego zagadnienia, ponieważ posiada sporą wiedzę literaturoznawczą oraz wysoką sprawność samodzielnego analizowania i interpretowania literatury przedmiotu, licznie zebranego materiału, także empirycznego, wyciągania ważnych konkluzji, wskazywania uwag krytycznych i sugestii, pozwalających usprawnić realizację edukacji aksjologicznej na lekcjach języka polskiego.

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska mgr Edyty Wójcickiej, *Rola lektur szkolnych w edukacji aksjologicznej gimnazjalistów* spełnia wymagania stawiane tego typu dysertacjom. Stanowi ona pomysłowe spojrzenie na rozwiązanie problemu badawczego i pobudza do refleksji nad takimi sposobami projektowania edukacji polonistycznej, które przyczynią się do aksjologicznego zadowolenia uczniów.

Wnioskuje o dopuszczenie Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Danuta Łazarska

Kraków, dnia 2 maja 2021 roku